

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ

**Richard Bourke. *Empire and Revolution: The Political Life of Edmund Burke*.
Princeton: Princeton University Press,
2015. xxvi + 1001 sayfa.**

Fatih Durgun

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü
fatih.durgun@medeniyet.edu.tr

Edmund Burke üzerine oluşan ikincil literatür, 19. yüzyılda biçimlenen ideolojik karşıtlıklar üzerinden okumaya dayalı modern siyaset düşüncesinin etkisi altında kalmıştır. Burke'ün muhafazakâr düşüncenin kurucusu olduğu, liberal ve yenilikçi söylemlere kapalı bir düşünce yapısını benimsediğine dair yaygın kanı onun Fransız Devrimi düşmanlığına dayanarak oluşmuştur. Niall Ferguson, J. C. D. Clark ve David Bromwich gibi önemli akademisyenlerin Burke hakkında geliştirdikleri yeni yorumlara karşın, bu kanı pek değişmemiştir. Liberal ve sosyalistler için dindar bir Hristiyan ve Fransız Devrimi karşıtının modern siyaset düşüncesi içinde bundan daha itibarlı bir konuma yerleştirilmesine de pek gerek yoktur. Ne de olsa muhafazakârlık uzun vadede kaybeden taraftır ve Burke ardında düşünce tarihi açısından çok değerli olan bir külliyat bırakmış olsa da düşünsel olarak mahkûm edilmeyi hak eder. Bahsi geçen akademisyenlerin bakış açısı ise daha farklıdır. Ferguson gibi İngiliz emperyal geleneğine nostaljik takıntısı olanlar için Burke, İngilizlerin İmparatorluk, sivil toplum, bireysel hak ve özgürlükler, Parlamento gibi tarihsel değer ve kurumlarının muhafazasına çalışan ve düşünsel anlamda örnek teşkil eden bir isimdir. Clark

97

Dîvân *DİSİPLİNLERARASI*
ÇALIŞMALAR DERGİSİ

Cilt 20 sayı 39 (2015/2), 97-126

gibi 18. yüzyıl Avrupa tarihini din tarihinin bir parçası olarak görenler için ise Fransız Devrimi'nin bütün sorunlu taraflarını gözler önüne seren bir mutedil Anglikandır. Bromwich için ise Britanya İmparatorluğu'nun menfaatlerinden ziyade insanlığın ortak faydasına odaklanmış bir düşündürüdür.

Bu anlamda, Richard Bourke'un *Empire and Revolution* başlıklı eseri, üzerine birçok biyografi yazılan, düşünceleri ve siyasal tutumu detaylıca incelenen Burke hakkındaki kafa karışıklığının önüne geçmeye yönelik bir akademik çabadır. Burke üzerine derinlemesine yapılan ve uzun yıllar alan çalışma, her şeyden önce yoğun birincil ve ikincil literatür kullanılması yönüyle takdiri hak etmektedir. Geniş hacimli eserin neredeyse her cümlesi, İngiliz ampirik geleneğinden gelen bir akademisyenin yazdıklarını temellendirmeye çalışmasıyla parlak bir tarihçilik örneği olarak karşımızda durmaktadır. Eserin başlığından da anlaşılacağı üzere Richard Bourke, 18. yüzyıl Britanya'sının temel meselelerini belirleyen ve bu manada irdelemeleri gerekli olan "İmparatorluk" ve "Devrim" kavramları üzerinden Burke'ün siyasal hayatı konusuna eğilmeyi hedeflemektedir. Bourke, yazdığı eserin "kahramanını harekete geçiren gizli saklı kalmış saikleri açığa çıkarmaya çalışan" bir "psikolojik biyografi" çalışması olmadığını (s. 25) söyler. Amacının dönemin önde gelen siyasal düşünürlerinden birinin, "İmparatorluk" ve "Devrim" kavramlarının kendi yaşadığı çağda geçirdiği değişimlere nasıl bir tavır geliştirdiğinin anlaşılması olduğunu belirtir (s. 1). Bourke eserinde alt başlık olarak *Edmund Burke'ün Siyasal Hayatı* ifadesini kullanmakla beraber, Burke'ün siyasal yönelimlerinin altındaki düşünsel altyapıyı ihmal etmemiştir. Kitabın Giriş kısmından sonra gelen 1. Bölümü'nden itibaren Burke'ün çocukluk yıllarından itibaren düşünsel düzeyde nasıl bir gelişim gösterdiğini gözler önüne serer. 1730 yılında doğmuş olan Burke'ün 1750 yılına kadar hayatını geçirmiş olduğu Dublin, Britanya İmparatorluğu'nun en büyük ikinci şehri olarak (s. 27) Erken Aydınlanma Dünyası'nın dinî ve kültürel kozmopolitliğini bünyesinde barındırır. Dublin'deki kozmopolit şehir hayatı, Britanya İmparatorluğu'nun her geçen gün çeşitlenen toplumsal dokusuna uygun olmayan şekilde, dinî sekteryenizmin yaratmış olduğu ürkütücü havayla kesintiye uğramaktadır. İrlanda'da Katolik çoğunluğun 1829 yılında *Catholic Emancipation*'a (Katolik Özgürleşmesi) kadar ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmesi, onlardan biraz daha iyi durumda olan heterodoks Protestan toplulukların ayrımcılığa uğraması ve azınlık durumundaki Kurumsal Kilise Anglikanizm'ine bağlı olmanın devletin sunduğu imkanlardan yararlanma için belirleyici ölçü olması Aydınlanma Britanya'sının çözüme kavuşturulmayı bekleyen belki de en önemli sorunlarıdır. Bu problemlerin yaratmış olduğu gerilim, Burke'ün siyasal düşüncesini ve 18. yüzyıl liberalizmi içindeki ayrıksı yerini de şekillendirmiştir. Burke'ün dinî formasyonu, mevcut dinî

gerilimi kendi bünyesinde yaşayan bir düşünür ortaya çıkarmıştır. Anglikan bir baba ve Katolik bir annenin Protestan heterodoks cemaatlerinden biri olan Quakerlar'ın okulunda ilköğrenimini alan, daha sonra da İrlanda Anglikanizm'inin eğitim alanındaki kalesi olan Trinity College'da eğitimine devam eden, birçok dinî ve düşünsel geleneğin etkisinde kalmış oğlu olan Burke, Anglikan inancına bağlı kalmasına rağmen, daha sonraki yıllarda siyasi rakiplerince gizli Katolik olarak suçlanmıştır.

Burke'ün dinî ve kültürel kozmopolitliğinden nasıl bir sonuç çıkaracağımız gerektiği aklımıza geldiğinde Richard Bourke oldukça analitik bir çözümleme yapmaktadır. Bourke'a göre, Edmund Burke'ün farklı dinî geleneklerden beslenmesi onda dinî düşünce açısından iki temel etki meydana getirmiştir. Bunlardan birincisi Katolik veya heterodoks Protestanların "hâkim" konumda olan dinî anlayışla çatışma temelinde "dışlanmaması" gerektiğidir (s. 47). Bu, Montesquieu, Rousseau gibi birçok Aydınlanma düşünüründe görebileceğimiz *Aydınlanma Hoşgörüsü* (Toleration) ile uyumlu bir bakış açısıdır. Öte yandan, Burke Anglikan perspektiften taviz vermeye de niyetli değildir. Kurumsal Kilise için tehlike arz ettiğine inandığı ayrılıkçı fikirleri Anglikanizm ile uzlaştırma ve doktrin tartışmalarına bir çözüm bulma niyetindedir. Richard Bourke, Burke'ün daha gençken edindiği bu bakış açısının İrlanda sorununa ve dinî azınlıklar meselesine yaklaşımında bütün bir hayatı boyunca damga vurduğunu da bize gösterir. Richard Bourke'ün ortaya koyduğu üzere Burke, İrlanda sorununun karmaşık dinsel ve sosyal-siyasal problem hâlini aldığı Fransız Devrimi yıllarında bu bakış açısını korumuştur. 18. yüzyılda İngiliz Whig (liberal) Partisi'nin bir mensubu ve dolayısıyla modernite öncesi İngiliz liberal kültürünün bir parçası olan Burke, eğer İngiliz tarih geleneğinden gelen özgürlükçü değerlere sahip çıkılacaksa ve istikrarlı bir emperyal kimlik inşa edilecekse, İrlanda'da dinî gruplara karşı yapılan ayrımcılığın ortadan kaldırılması gerektiğini vurgular. Bu sadece Aydınlanmacı emperyal kültürün gerekliliği değildir. Bunun yanında, 1789 Fransız Devrimi'nin olağanüstü koşullarında Devrim ideallerinin bütün Avrupa'da geniş kitleler nezdinde kabul gördüğü, dinî ve siyasi ayrıma uğrayan kitleler açısından yaratmış olduğu coşku içinde, İrlanda'da Anglikanlığın merkezde olduğu bir siyaset yapısının yaratacağı eşitsizliğe dayalı sonucun İngilizlere has özgürlükçü emperyal devletin çatırdaması ve Fransız Devrimciliğinin en korkutucu biçimi olan Jakobenliğin İrlandalılar arasında popülerlik kazanması olacaktır (ss. 866-886).

Richard Bourke, böylece Edmund Burke'ün yazdıkları ve yaptığı konuşmalar çerçevesinde onun gençlik yıllarında edindiği siyasi ve düşünsel bakış açısının içerdiği sürekliliği ortaya koyar. Bourke'ün Edmund Burke'ün dünya görüşünü çözümlemedeki başarısı bununla kalmaz. Kaba biçimiyle

tarih yazıcılığında dine çok önem veren bir düşünür ve siyaset adamı olarak betimlenen Burke'ün dinî anlayışının içerdiği çok yönlülüğün ortaya konması eserin göze çarpan bir diğer özelliğidir. O zaman şu soruyu sormak gerekir: Kurumsal Anglikan Kilisesi'nden hayatının hiçbir anında vazgeçmeyen Burke'ü diğer Hristiyan gruplara karşı hoşgörü fikrine götüren emperyal bütünlük kaygısı ve Fransız Devrimi tehlikesinin içeriği nedir? Richard Bourke, bunun ipuçlarını Burke'ün entelektüel formasyonuna ayırdığı 2. ve 3. Bölüm'de vermektedir. Eserin 2. Bölüm'ü Burke'ün emperyal düşüncesinin ve din ekseninde Fransız Devrimi'ne saldırmasının arkasında var olan, Hobbes'dan Locke'a ve Hume'dan Rousseau'ya kadar Erken Modern Avrupa düşüncesindeki doğal din, Tanrısal irade, mülkiyet hakkı, sivil toplumun oluşumu, rıza vb. kavramlar etrafındaki tartışmalara ilişkin görüşlerinin detaylı biçimde incelenmesine ayrılmıştır. Dinin insanların sosyalleşmesinin ve bütünlüklü bir toplum kurmasının geçerli tek dayanağı olduğunu düşünen Burke için, Rönesans'tan beri antikite felsefesi üzerine yeniden yorumlama faaliyetinde bulunan Thomas Hobbes ya da Bernard Mandeville gibi düşünürler, modern şüphecilik en tehlikeli yönlerinden biri olan doğal aklın kutsanması hatasına düşmüşlerdir. Vahyin ve dinî ilkelerin yönlendirilmesinden azade kalan doğal aklın varacağı yer ise, doğal arzuların kontrol dışına çıkmasıyla birlikte insanlığın "barbarlaştırılması ve "doğasının değiştirilmesi" olacaktır (s. 87).

Richard Bourke'a göre, Edmund Burke'ün modern şüphecilik kavramıyla kast ettiği, dine karşı hiçbir temel dayanağa sahip olmadan üretilen dogmatik rasyonalizmdir (s. 88). Bourke'ün bakış açısına göre Edmund Burke, kendi dogmatizmini üreten şüpheci rasyonalizmin varacağı yer olan Fransız Devrimi'nin eleştirisini bu düşünsel temel üzerine inşa etmiştir. Edmund Burke'ü tarihe mal olan bir düşünür ve siyaset adamı hâline getiren, 1790 yılında yayınlanmış olan *Reflections on the Revolution in France* (Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler) başlıklı eseri, Fransız Devrimi'ne yol açan bir tür entelektüel sapıklığın gözler önüne serilmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Bourke'a göre bu eser Çiçero ya da Makyavel'in kaleme aldığı klasik siyaset düşüncesi yapıtlarından, sığağı sığağına gelişen "hadiselerin tazyiki" altında yazılmasıyla ayrılır (s. 677). Burke'ün İngiliz siyaset geleneğinin ve 1688 yılında gerçekleşen Şanlı Devrim'in (Glorious Revolution) Fransız Devrimi ile kati surette birbirinden ayırt edilmesi gerektiği düşüncesi bu noktada dikkat çeker. İngiliz Şanlı Devrimi, mülkiyet ve sivil toplumun anayasal teminatla korunması esası üzerine dayanırken, Fransız Devrimi soyluların elindeki mülkiyetleri ele geçirmek isteyen burjuvazi ile dogmatik rasyonalizm üzerinden din düşmanlığı güden Fransız Aydınlanma düşünürlerinin hareketidir. Britanya için tehlike çanları çalmaktadır. Kendisinin de dâhil olduğu İngiliz Whig (liberal) kanadın büyük çoğunlu-

ğu, geleneksel Fransız monarşisi düşmanlığı ve Fransız Devrimi'nin özgürlükçü diline aldanmaları sonucunda tehlikeyi önemsiz görürken, Burke kitleselleşen Fransız Devrimciliğinin ürettiği popülist Jakoben kültürün siyasal ve toplumsal otoriteyi yerle bir ederek "ilerlemeci reform" çizgisine katkı sağlayamayacağını iddia eder (s. 684). Aksine, mülkiyet hakkı ve din karşıtlığına dayalı popülist söylemin Fransız Devrimi ilkelerini yayma misyonuyla ve sınır tanımaz bir iştahla özgürlüklere karşıt bir evrensel imparatorluk fikrine yöneldiğini, Fransız devrimcilerinin Avrupa monarşileriyle giriştikleri savaşların bunun en bariz göstergesi olduğunu belirtir (ss. 805-806, 819). Bourke'un çizdiği çerçeveye göre, Fransız Devrimi üzerine yaptığı yorumlara bakarak Burke'ü "muhafazakâr" veyahut "Karşı Aydınlanmacı" olarak tanımlamak doğru olmaz. Burke'ün vahiyle uyumlu akla verdiği önem, sivil topluma ve ticari toplumun mülkiyet sistemine olan inancı, düşünsel düzeyde Aydınlanmacı yönlerine işaret eder.

Bunun yanı sıra, Amerika'daki İngiliz Kolonileri'nin Britanya İmparatorluğu'nun baskıcı vergi politikalarına karşı giriştiği mücadeleye verdiği destek de bu durumu ortaya koyar. İngiliz Kolonileri'nde yaşayanlar Britanya İmparatorluğu'nun bireysel ve toplumsal haklarını, kendilerini küçümseyerek göz ardı etmeleri karşısında İmparatorluk yönetimine haklı olarak karşı koymuşlardır. Koloniler'de yaşayanların ilk başlarda İmparatorluk yönetiminden ayrılmaya niyetleri olmamıştır. Ancak, Britanya'nın III. George döneminden itibaren otoriter bir siyasal yönetime doğru yönelmesi, Whig (Liberal) Partisi'nin özgürlükçü kimliğini kaybetmesi ve sosyal zümreler arasında dengeye dayalı anayasanın ihlal edilmesi Koloniler'in mülkiyet ve ticaret haklarına, dolayısıyla da siyasal özgürlüklerine müdahale edilmesi sonucunu ve Amerikan Devrimi'ni doğurmuştur (ss. 498-515). Oysa Edmund Burke, Hindistan'daki emperyal yönetimin eleştirisinde açıkça ortaya koyduğu üzere, tebaasının temel hak ve özgürlüklerini teminat altına almayan bir İmparatorluğun yozlaşacağını iddia etmiştir (ss. 516-566).

Richard Bourke'ün eserinin en büyük katkısı Edmund Burke'ün düşünceleri hakkındaki yanlış anlamaları bizzat Burke'ün yazdıkları ve Parlamento'daki konuşmalarına dayanarak düzeltmeye çalışmasıdır. Burke için Amerikan Devrimi'nin meşru bir zemine dayandığını ve Fransız Devrimi ile karşılaştırılmayacağını ortaya koyan Bourke, düşünürü, yaptığı analizler ölümünden sonra da geçerliliğini yitirmemiş olan reformist bir Aydınlanmacı biçiminde resmeder (ss. 922-927). Çünkü Burke'a göre, İngiliz Anayasası'nın temellerini oluşturan mülkiyet hakkı, rıza ve temel özgürlüklere yaslanmayan bir emperyal siyasal yapı çürümeye mahkûmdur ve Aydınlanma'nın akılcı reform politikalarıyla sistemin düzeltilmesi gerekir. Kitap boyunca Burke hakkında geliştirdiği bu kapsayıcı analizle Burke'ü ne

muhafazakâr ideolojiyle ne de Karşı Aydınlanma ile ilişkilendirmek istemeyen yazar, Burke'ün düşünce tarihindeki yerini yeniden tanımlamaya çalışırken, aslında onu Radikal Aydınlanma ve Karşı-Aydınlanma kutupları arasında adeta bir *sonderweg* olarak görülen Britanya Aydınlanması içerisine yerleştirmeye çalışır. Bu çaba Britanya Aydınlanması geleneğiyle sorunu olmayan bir akademisyen olan Richard Bourke açısından anlaşılabilir. Ancak din, monarşi ve mülkiyet hakkına azami düzeyde önem verilmesini ve Avrupa'ya ait sivil özgürlüklerin Aydınlanma ile birlikte ortadan kalktığını savunan Karşı-Aydınlanmacı gelenekle Burke arasındaki ayrımın nerede başladığı muğlak kalmıştır ve eserin kapsayıcı argümanının gözden geçirilmesini gerekli kılar. Bourke'un eserinin, beklentileri karşılayamadığı bölümleri Edmund Burke'ün Hindistan Kolonileri üzerine düşüncelerini yorumladığı yerlerdir. Burke'ün Britanya yönetiminin despotik yönelimlerini eleştirmesinden detaylı biçimde bahseden Bourke, düşünürün İngiliz sömürgeciliğinin meşruiyetini sorgulamamasını bir problem olarak görmez. Bilinçli bir tercih olarak değerlendirilebilecek bu tavır, iç meselelerde sivil özgürlükleri vurgulamayı ihmal etmeyen Aydınlanma düşünürlerinin, sömürgecilik gündeme geldiğinde açığa çıkan fikri çelişkilerinin üzerini örten modernist-ilerlemeci bir yaklaşımın tezahürüdür.

Michael Nizri. *Ottoman High Politics and the Ulema Household*. New York: Palgrave Macmillan, 2014. 243 pages.

Hugh J. Turner

Istanbul Şehir University
hughturner@std.sehir.edu.tr

Michael Nizri's study analyzes the life and career of Şeyhülislam Feyzullah Efendi (d. 1703) within the context of *kapı* household politics in Ottoman imperial life, with a focus on the seventeenth and early eighteenth century. Feyzullah's was an interesting life. The scion of a prominent Sufi family driven from the region of Azerbaijan by the Safavids, Feyzullah made his way from his family's base in the Ottoman city of Erzurum to the imperial center, ultimately securing, through marriage, ties to a prominent